

MÁME JEN ŠEST LET

*řešení prostorových problémů Národní knihovny ČR už příliš nepočká
(Příprava stavby nové budovy Národní knihovny ČR pro novodobé fondy a služby)*

Vlastimil JEŽEK, Bohdana STOKLASOVÁ

Národní knihovna České Republiky, Praha

vlastimil.jezek@nkp.cz

bohdana.stoklasova@nkp.cz

INFORUM 2005: 11. konference o profesionálních informačních zdrojích
Praha, 24. - 26.5. 2005

Turecko (1983), Pakistán (1993), Island (1994), Chorvatsko (1995), Velká Británie (1997), Německo (1997), Francie (1998), Bělorusko (2002), Maďarsko (1985), Polsko (1989), Estonsko (1993), Švédsko (1997), Dánsko (1999), Slovinsko (2000), Norsko (2004), Švýcarsko (2001). Ve všech uvedených zemích rozhodly vlády v uplynulých dvaceti letech o výstavbě nových budov nebo zásadních rekonstrukcích (spojených s dostavbou) národních knihoven, téměř vždy za vysokého zájmu veřejnosti a s vysokou státní prioritou. Prioritou snadno pochopitelnou – národní knihovna hraje v té které zemi vždy nezastupitelnou kulturní i vzdělávací úlohu (minimálně v oblastech budování, ochrany a zpřístupňování národního konzervačního fondu a národních metodik a standardů knihovnických činností), aniž by přitom slovo „národní“ v názvu mělo cokoli společného s nacionálně chápaným světem nebo seburčujícími procesy 19. a 20. století.

To, že k budování docházelo v období posledních dvaceti let, bylo dáno prostorovou stísněností sídel národních knihoven – dnes už většinou historických staveb s převážně reprezentačním účelem. Tato sídla byla vesměs projektována nebo rekonstruována v době, která si možná ani nedokázala představit dnešní rozsah publikování periodických i neperiodických tiskovin všeho myslitelného druhu. Pro úplnost připomeňme i to, že díky MK ČR a s přispěním státního rozpočtu vznikly také na našem území nové knihovny: za všechny jmenujme alespoň Moravskou zemskou knihovnu (Brno, 2002) a Krajskou vědeckou knihovnu v Liberci (2001).

Národní knihovna ČR předložila, zdá se, přijatelné řešení vlastní prostorové stísněnosti (jak vyplývá z již řečeného, není s tímto problémem v evropském ani světovém kontextu výjimečná) až v závěru loňského roku; na konečné schválení předložených investičních záměrů vládou k dnešnímu dni (25/4/05) ještě čekáme. Příliš volného časového prostoru pro rozhodování už ale v polovině roku 2005 není – při pravděpodobném uchování (či spíše zvyšování) současného tempa přírůstků budou v roce 2010 stávající kapacity NK zcela naplněny a knihovně by hrozilo opakování krizové situace z počátku 90. let, kdy hromady nezpracovaných knihovních dokumentů postupně zaplnily každé volné místo v Klementinu, aniž by se s nimi dalo jakkoli smysluplně nakládat.

Prostorová stísněnost byla v Klementinu, sídle Národní knihovny ČR, pociťována již od konce 19. století, kdy se vážně uvažovalo o výstavbě administrativní budovy na Mariánském náměstí. Plány se však nerealizovaly a po roce 1918 zcela zapadly. Dobový a společenský zlom zhatil plány na výstavbu nové budovy znovu po listopadu 1989 – jen rok před tím byly pro stavbu nové budovy Národní knihovny potvrzeny pozemky v Praze na Těšnově a již o

čtyři roky dříve byl vládou ČSSR schválen později zapomenutý investiční záměr předpokládající výstavbu nové budovy NK.

Hledání cesty

Národní knihovna uvažovala v minulých letech o různých variantách řešení svého rozvoje, variantách z různých příčin nepřijatých: jeden z projektů chtěl prohloubit Klementinum o sedm či osm pater pod zem (nápad vzal definitivně za své po povodních v roce 2002), přemýšlelo se o zastřešení stávajících nádvoří nebo odkoupení některého z paláců v blízkém okolí Klementina. Realizace každé z těchto variant by však zásadně změnila dispozice přísně památkově chráněného Klementina (bez přehánění barokní perly hlavního města), aniž by se podařilo vybudovat (tak jako ve všech srovnatelných evropských velkoměstech) technologicky moderní a uživatelsky přívětivou knihovnu (žádná přestavba nedokáže podle mého soudu plnohodnotně nahradit novou, od počátku účelově projektovanou novostavbu).

Za nejlepší (zároveň však z dlouhodobého pohledu i nejlevnější!) východisko považujeme výstavbu nové budovy NK ČR pro uložení novodobých fondů (tj. fondů publikovaných po roce 1800 s výjimkou Slovanské knihovny) a poskytování souvisejících služeb veřejnosti. Fondy historické, hudební a Slovanská knihovna by v tomto konceptu funkčního a logického rozdělení Národní knihovny zůstaly v Klementinu, které by (obdobně jako v jiných evropských zemích) zůstalo i nadále historickým sídlem Národní knihovny. Rozdělení přitom neumožní jen výrazné zlepšení služeb všem našim uživatelům nebo plné využití dnes dostupných technologií. Rozdělení Národní knihovny na historickou a soudobou část umožní rehabilitovat barokní komplex Klementina, hned po areálu Pražského hradu druhou největší národní kulturní památku v Praze.

Námi předkládané investiční záměry předpokládají náklady na stavbu nové budovy a rekonstrukci Klementina ve výši necelých tří miliard Kč investovaných v letech 2006 – 2012; novostavbu navrhujeme dokončit v roce 2010. Všechny předešlé varianty investičního rozvoje předpokládaly náklady převyšující 4 miliardy Kč.

První kroky

Ještě v závěru roku 2004 jsme po zevrubném a usilovném hledání nejvhodnějšího území pro výstavbu našli a s představiteli hl. města Prahy předběžně projednali umístění nové budovy Národní knihovny na několika stavebních parcelách ve vlastnictví hlavního města Prahy poblíž stanice metra Hradčanská (okraj Letenské pláně), tvořících logický celek vyznačený na územním plánu rozvoje města jako „území pro zástavbu z oblasti kultury nebo církví“. Jde o pozemky s parcelními čísly 2172/1-6 a 2202/1 ((KÚ Holešovice). O podmínkách převodu těchto pozemků intenzivně jednáme s Radou hl. města Prahy, která ještě v roce 2004 podpisem Memoranda o spolupráci výstavbu na Letné předběžně podpořila.

O tomto území se už počátkem devadesátých let uvažovalo jako o pozemcích vhodných pro kulturní výstavbu - tehdy nové koncertní haly. Na pozemcích stávaly za první republiky (ale také ještě po 2. sv. válce) Masarykovy koleje – tedy stavba, která byla svým účelem smyslu Národní knihovny velmi blízká. Při hledání vhodného pozemku NK zvažovala i další varianty: území opouštěné armádou ČR na Pohořelci, Jinonice, Rohanský ostrov, Vysočany. NK si zároveň při vyhodnocování těchto možností stanovila následující priority: pozemek ve

vlastnictví státu, případně města; výškově vzdálený Vltavě (nezáplavová zóna); co nejbližší Klementinu (zároveň fakultám UK) a pokud možno na trase metra A. I kdyby jednání o získání těchto stavebních parcel nakonec nebylo úspěšné, každá náhradní varianta musí tyto podmínky co nejlépe splňovat. Z dosavadního průběhu jednání zástupců NK ČR a představitelů hl. města Prahy se však případný nezdár jeví jako málo pravděpodobný.

Nová budova NK nebude pouze účelově projektovanou knihovnou. Ve shodě s představiteli hlavního města i podle zkušeností s obdobnými projekty v jiných evropských městech lze očekávat, že nová budova Národní knihovny bude vedle jedinečného technologického knihovnického celku jedním z architektonických skvostů novodobé pražské zástavby. Počítáme proto s vyhlášením otevřené mezinárodní architektonické soutěže. Půjde-li vše podle předběžně stanoveného harmonogramu, její výsledky bychom měli znát v polovině příštího roku.

Součástí projektu nové budovy Národní knihovny bude i hlavní depozitář 200 000 svazků knih a časopisů Parlamentní knihovny, které jsou dnes umístěny v nevyhovujících suterénních prostorech Rádia Svobodná Evropa/ Rádia Svoboda v budově bývalého Federálního shromáždění. Kancelář Poslanecké sněmovny nemá ve svém areálu na Male Straně pro tyto fondy vhodné umístění a řešení v rámci nové budovy Národní knihovny ČR považuje ve shodě s vedením Národní knihovny za oboustranně výhodné.

Rehabilitace barokního Klementina

Obrovský dopad bude mít výstavba a zprovoznění nové budovy Národní knihovny na jedinečný areál Klementina v turisticky exponovaném prostoru mezi staroměstským vyústěním Karlova mostu a Mariánským náměstím. V historických prostorách Klementina sice zůstanou soustředěny rukopisy a staré tisky (do roku 1800), hudební fondy (s proslulým a světově známým Mozartovským památkem – vůbec prvním na světě) a Slovanská knihovna, ale větší (a z historického hlediska nejcennější) část Klementina NK otevře veřejnosti – obdobně, jak to už v minulosti udělaly všechny velké národní knihovny evropských metropolí.

Aktuální míra zpřístupnění Klementina - architektonického skvostu barokního stavitelství - i jeho dnešní stav podstatně ovlivňuje hlavní účel, ke kterému je používán. Ačkoli v těchto prostorách sídlí knihovna vlastně historicky kontinuálně, novodobému rozvoji (především díky dramaticky se zvyšující produkci knihovnických dokumentů) už samotný areál nepostačuje. Redislokace po dostavbě nové budovy zároveň umožní dokončit rekonstrukci historického jádra Národní knihovny, proces za současného naplnění budov prakticky neuskutečnitelný. Zevrubná rekonstrukce je přitom nezbytná – poslední opravy většího rozsahu totiž v Klementinu proběhly ve 30. letech minulého století a od této tzv. machoňovské přestavby se do Klementina prakticky neinvestovalo – v letech 1940 – 2005 jen velmi skrovným způsobem. Z běžných investičních zdrojů by Národní knihovna prováděla nezbytné práce zhruba padesát let.

Výstavba nové budovy Národní knihovny a revitalizace Klementina budou mít příznivé dopady také na další instituce: po dostavbě a redislokaci Novodobých fondů a služeb do nové budovy je možné si snadno představit logické umístění Obce spisovatelů nebo českého PEN klubu do klementinského areálu (vedení NK už v této věci provedlo předběžná jednání s pozitivním výsledkem) nebo přenesení části výuky Filosofické fakulty a Fakulty sociálních

věd UK do Klementina (obě fakulty trpí chronickým nedostatkem prostor pro výuku, Filosofická fakulta v areálu Klementina desítky let působila).

Pokračování v projektu

Oba investiční záměry Národní knihovny byly začátkem roku 2005 úspěšně projednány s MK ČR, čeká je projednání na úrovni vlády ČR, které předpokládáme do poloviny tohoto roku. Souběžně jednáme s představiteli hl. města Prahy o podmínkách převodu (koupě) výše popsaných stavebních pozemků v Praze na Letné a především jsme zahájili práce na přípravě „knihovnické části“ zadávacích podmínek pro otevřenou mezinárodní architektonickou soutěž. Dosavadní zkušenosti z České republiky i ze světa jsou jednoznačné: podcenit tuto část přípravy vždy přináší komplikace: v lepším případě „jen“ v etapě realizace, v horším případě v samotném provozu knihovny.

Vedoucí pracovní skupiny složené z odborníků z NK ČR i externistů je vcelku logicky ředitelka Novodobých fondů a služeb (největší části NK ČR, která se do nové budovy přestěhuje) PhDr. Bohdana Stoklasová. S dosavadními výsledky práce (principy budování nové budovy Národní knihovny ČR pro umístění Novodobých fondů a služeb) vás proto seznámí právě ona.

Koncepce nové budovy NK ČR

Konečnou tvář dá nové knihovně architekt. Knihovnický tým zodpovědný za přípravu koncepce a zadávacích podmínek musí mít od počátku na paměti, že jeho posláním je vdechnout knihovně duši, která bude jasná a čitelná v jakékoli tváři.

Příprava koncepce nové knihovny v době, kdy se knihovny postupně transformují z více či méně uzavřených institucí poskytujících tradiční služby vázané na vlastní fondy v otevřené instituce s podstatně širším společensko-kulturním záběrem i významem, je sama o sobě výzvou. Příprava koncepce nové národní knihovny, jejíž některé části z principu otevřít nelze (národní konzervační fondy), která bude stát v místě přímo předurčeném pro její maximální otevření (pokud dnes někdo zatouží po studiu v příjemném prostředí, kvalitním kulturním zážitku, společenské akci anebo prostě po posezení s přáteli u dobrého jídla nebo kávy, rozhodně nezamíří na Letnou), je výzvou dvojnásobnou. Věci zdánlivě obtížně slučitelné lze zkombinovat tak, že se budou navzájem limitovat a vyvolávat potřebu stavění nejrůznějších bariér. Ale v době existence moderních technologií, které minimalizují hluk, riziko zcizení dokumentů apod., je možné je uspořádat i tak, že se budou účelně prolínat a umocňovat.

Naše pracovní skupina je na počátku své dlouhé a nelehké cesty. Přesto si myslíme, že jsme již vytvořili solidní základ, ze kterého budeme vycházet na své cestě k detailům, a podle něhož se budeme spolehlivě a bez zbytečných meandrů vracet k výchozím bodům. Při přípravě koncepce jsme mysleli v první řadě na uživatele nové knihovny, takže v následujícím textu naleznete především odpověď na otázku, co přinese nová budova NK ČR různým skupinám svých uživatelů. Jak uvidíte dále, nemáme zde na mysli jen odbornou veřejnost užívající naše knihovnické služby.

Vizi nové budovy vám představíme ve formě jednoduchého grafického vyjádření, které je stručně popsáno v následujícím textu. Na obvodu našeho barevného kruhového modelu jsou umístěny zóny přístupné všem návštěvníkům knihovny bez jakýchkoli omezení. Čím blíže ke

středu, tím více omezení. Vstup za přerušovanou čáru předpokládá nutnost registrace, možnost vstupu za plnou čáru je velmi omezena. Omezení volnosti od obvodu ke středu umocňuje i barevná signalizace, kde zelená znamená „volno“ a červená „stůj“.

Než budeme blíže charakterizovat jednotlivé zóny, rádi bychom ve vás při pohledu na model vyvolali následující představu: ať budou jednotlivé zóny nakonec uspořádány jakkoli a volné (chcete-li neknihovní) zóny budou poměrně rozsáhlé, musí být vždy a všude zřejmé, že jde o knihovnu. Knihovna zde nesmí rušit, ale musí být „všudypřítomná“. Zda za sklem, formou volných průhledů mezi patry či jinou formou, je už věcí architekta. A naopak – uživatel pohybující se v zónách blíže ke středu by měl mít příjemný pocit přítomnosti možnosti kdykoli využít služeb restaurace, kavárny nebo dostatku míst pro diskusi s kolegy nebo přáteli. Bude mít možnost prohlédnout si v přímo v budově výstavu nebo navštívit další kulturní či společenské akce, i když jimi nesmí být ve své práci obtěžován.

Místo setkávání

je určeno všem bez rozdílu a omezení. Každý může do této zóny přicházet a opouštět ji bez kontroly. V tomto prostoru budou umístěny: literární kavárna, restaurace, víceúčelový sál, prostor pro výstavy, odpočinková a diskusní zóna, zóna s informacemi o knihovně, knihkupectví kombinované s prodejnou materiálů vydaných knihovnou a o knihovně. Patří sem i parkoviště, šatna a dostatečné sociální zázemí. Tato zóna sice bude opticky propojena

s knihovnou, musí však umožňovat zcela autonomní provoz i v době, kdy bude knihovna v užším slova smyslu zavřena.

Základní služby pro všechny

nabídnou variantu centrální haly služeb v přímé vazbě na vstup pro veřejnost. Tato zóna bude volně přístupná jako místo prvního přijetí uživatele s informacemi o fondech a službách knihovny. Kromě příručního fondu referenční literatury ve volném výběru zde budou k dispozici katalogy, báze dat, portály, Digitální knihovna, archiv českého webu. Přístup na internet umožní kromě využití běžně dostupných zdrojů i přístup k finančně nákladným placeným službám a zdrojům. Uživatel zde získá základní informace, odborné konzultace, referenční a rešeršní služby a může zde absolvovat pravidelné uživatelské školení. Bude zde umístěna registrace čtenářů, dále výpůjční protokol, centrální pokladna, příjem a výdej zakázek reprografických služeb, samoobslužné kopírování, prostor pro studium referenční literatury, školicí a konzultační prostor. Návštěvníci mohou do tohoto prostoru vstupovat bez registrace a kontroly, s ohledem na přítomnost dokumentů však budou při odchodu procházet běžnou kontrolou vynášených dokumentů.

Studijní zóna s volným výběrem

bude řešena jako otevřený prostor se studijními místy v základním vybavení s volným výběrem odborné literatury určený ke studiu na místě. Bude zde umožněno i studium vlastních dokumentů s vazbou na další služby – samoobslužné kopírování, přístup k výpočetní technice, bezdrátové připojení a základní konzultační a poradenské služby. Vstup do této zóny již předpokládá povinnost podrobit se kontrole platné čtenářské registrace, identifikaci vnášených dokumentů a odložení zavazadel a svrchního oděvu v šatně. Při opuštění knihovny budou návštěvníci této zóny procházet běžnou kontrolou vynášených dokumentů.

Oborové a specializované studovny

nabídnou „klasicky“ uspořádanou soustavu oborových a specializovaných studoven se studijními místy pro zpřístupnění všech typů dokumentů (multimedialita) z univerzálních fondů knihovny, s volně přístupnými i obsluhovanými příručními knihovnami s možností dlouhodobého rezervování dokumentů uložených ve skladištích. Uživatelům zde budou k dispozici konzultační a výpůjční služby (výdej/příjem objednaných a rezervovaných dokumentů ze skladišť a z obsluhovaných příručních fondů), prostor pro studium fondů z příručních knihoven a volných výběrů a nadstandardní místa pro dlouhodobou vědeckou/badatelskou práci. Základní studovny (společenských věd, přírodních věd, periodik, multimédií a speciálních dokumentů) uspokojí svojí větší plochou uživatele, kteří při studiu větší prostor preferují. Milovníci většího soukromí jistě uvítají oborově diferencované zóny nabízející menší koncentraci studijních míst rozptýlených mezi oborově jemněji profilovanými volnými výběry. Vstup do této zóny předpokládá minimálně dodržení podmínek platných pro „žlutou“ studijní zónu s volným výběrem, v jednotlivých studovnách a oborových zónách bude vstup i výstup dále regulován podle konkrétních specifik.

Národní konzervační fondy

představují sbírky publikací vydaných na území České republiky nebo Československa od roku 1801 do současnosti. Jedná se o archivní exempláře, které jsou určeny pro uchování budoucím generacím a tvoří tak „srdce“ Národní knihovny. Neslouží běžným informačním službám a zpřístupňují se pouze tehdy, pokud na území ČR není dostupný další exemplář.

Významu a účelu konzervačních sbírek odpovídá i způsob zpřístupňování s mimořádnými nároky na jejich ochranu. Ztráty z těchto sbírek většinou nelze plně nahradit – jde o nenávratnou ztrátu národního kulturního dědictví. Vstup do této zóny i výstup z ní podléhají mimořádným kontrolám a bezpečnostním opatřením. I když do této zóny většina návštěvníků nové knihovny patrně nikdy nevstoupí, je její význam pro celkovou atmosféru budovy mimořádný. Vědomí, že právě zde je uložena a pro budoucí generace uchovávána podstatná část národního kulturního dědictví, propůjčuje celé budově jedinečnou dimenzi.

Na závěr uvedeme prozatím jen dvě čísla: v nové budově bude prostor pro umístění 10 000 000 knihovních jednotek. Ve volném výběru bude k dispozici celkem 300 000 dokumentů. Další čísla jsou prozatím předmětem diskuse a budou zveřejněna později.

Těšíme se na vaše připomínky a komentáře k předložené koncepci – můžete jimi ovlivnit konečnou podobu nové budovy NK ČR.